

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

5.1 สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ความแปลกแยกทางการเมืองของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี” มีวัตถุประสงค์ของงานวิจัย คือ 1.เพื่อศึกษาถึงระดับความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี 2.เพื่อศึกษาถึงระดับความแปลกแยกทางการเมืองของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี 3.เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามกับความแปลกแยกทางการเมืองของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นแนวทางในการวิจัยมีอยู่ 3 ประการ คือ 1.แนวคิดความแปลกแยกทางการเมือง 2.แนวคิดความยึดมั่นผูกพันในศาสนา 3.แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

จากแนวคิดเรื่องความแปลกแยกทางการเมือง ซึ่งต้องอยู่บนสมมติฐานที่ว่า บุคคลนั้นแยกตัวออกจากความเป็นจริงทางการเมืองในระดับที่แตกต่างกัน หรือเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากน้อยเพียงใด และอีกประการคือ บุคคลจะยอมพ่ายแพ้สิ่งแวดล้อมทางการเมือง ที่มีอำนาจในการควบคุม บงการ โดยมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับระบบการเมืองหรือไม่อย่างไร

ในส่วนที่เกี่ยวกับความยึดมั่นผูกพันในศาสนา แนวคิดสำหรับยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามก็คือ การที่มุสลิมศรัทธาในอัลลอฮ์ และท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) และประพฤติตนตามที่อัลลอฮ์ใช้ ซึ่งตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานที่ว่า มุสลิมผู้ซึ่งปฏิบัติตนในสิ่งอัลลอฮ์ใช้มากเท่าใด ก็จะยิ่งเป็นมุสลิมที่มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนา มากขึ้นนั่นเอง

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาและศาสนาอิสลามนั้น ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าเมื่อศาสนานั้นเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ศาสนาก็น่าจะเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของผู้ที่นับถือศาสนานั้นๆ และกำหนดวิถีของสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และด้านอื่นๆ ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาที่มีหลักการ วิธีการปฏิบัติ เป้าหมาย ที่มีรายละเอียดชัดเจน

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยได้นำไปตั้งสมมติฐาน ไว้คือความยึดมั่นผูกพันในศาสนาแตกต่างกันทำให้มีความแปลกแยกทางการเมืองแตกต่างกัน คือ ยิ่งมีความยึดมั่นผูกพันในศาสนาสูงเท่าใด ก็ยิ่งมีความแปลกแยกทางการเมืองสูงยิ่งขึ้นเท่านั้น

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้ประชากรกลุ่มตัวอย่างเป็นมุสลิมในพื้นที่อำเภอโคกโพธิ์ อำเภอเมือง อำเภอยะหริ่ง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี จำนวน 400 คน ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างตามสะดวก โดยให้มีตัวอย่าง 100 ตัวอย่างต่อ 1 อำเภอ ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ปรากฏว่าสามารถเก็บแบบสอบถามคืนมาได้ 388 ชุด และใช้โปรแกรม SPSS for Windows ในการประมวลผลข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์

ในการวัดความยึดมั่นผูกพันในศาสนา ผู้วิจัยได้สร้างดัชนีชี้วัดขึ้นมา 15 ตัว และความแปลกแยกทางการเมือง 36 ตัว ตามลำดับ และเมื่อเก็บข้อมูลมาแล้ว ก็ได้นำดัชนีของความยึดมั่นผูกพันในศาสนา และความแปลกแยกทางการเมือง มาหาค่าความน่าเชื่อถือ ผลปรากฏว่าได้ค่า Alpha เท่ากับ 0.8601 และ 0.9039 ซึ่งถือว่ามีความน่าเชื่อถือสูงพอสมควร

ผลการวิจัยสามารถสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. ในส่วนที่เกี่ยวกับคุณสมบัติทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุอยู่ระหว่าง 18-35 ปี อายุเฉลี่ยเท่ากับ 31.64 ปี มีการศึกษาดำกว่าระดับปริญญาตรี มีระดับการศึกษาทางศาสนาระดับชั้นมัธยมขึ้นไป โดยได้รับการศึกษาศาสนาเป็นระยะเวลา 1-5 เป็นคนปัตตานีโดยกำเนิด อาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานีเป็นระยะเวลาระหว่าง 26-70 ปี มีอาชีพเป็นเกษตรกรหรือรับจ้างทั่วไป มีรายได้อยู่ระหว่าง 100-6500 บาท และเป็นโสด

2. ในส่วนที่เกี่ยวกับความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลาม ปรากฏว่ามุสลิมในจังหวัดปัตตานีในภาพรวมมีความยึดมั่นผูกพันในศาสนาพุทธพอสมควร นั่นคือมีค่าเฉลี่ยรวมสูงกว่าเกณฑ์ที่ตั้งไว้คือ 45 ไป 11.76 และประเด็นที่น่าสนใจ คือ การปฏิบัติตนของมุสลิมในเรื่องที่เป็นพื้นฐานซึ่งศาสนากำหนดนั้นมีค่อนข้างสูง ดังเช่นประเด็น การบริจาคทาน (ซะกาต) (Mean=3.96) การกล่าวมิกรุลลอฮ์ (รำลึกถึงอัลลอฮ์) (Mean=4.17) การกล่าววาจา “บิสมิลลาฮิรเราะห์มานิรรอหิม” ก่อนลงมือกระทำการใดๆ (Mean=4.48) การละหมาดร่วมกันที่มีสยิดในเดือนรอมฎอนและในโอกาสสำคัญทางศาสนา เช่น วันอีดิลฟิตรี (Mean=4.61) การละหมาดประจำวัน 5 เวลา (Mean=4.88) การถือศีลอดในเดือนรอมฎอน (Mean=4.95)

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติของผู้ตอบแบบสอบถามกับความยึดมั่นผูกพันในศาสนา ปรากฏว่า มีตัวแปรทั้งหมด 8 ตัวแปร ที่สามารถอธิบาย ความแตกต่างในความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามได้ กล่าวคือ เพศชายและมีระดับการศึกษาศาสนาสูง และมีระยะเวลาในการศึกษาศาสนามานานกว่า มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนามากกว่า

ผู้ที่มีระดับการศึกษาศาสนาสูง และประกอบอาชีพอื่นๆ (ไม่รับราชการ) และศึกษาศาสนาเป็นเวลานาน และมีรายได้น้อย มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนาสูงกว่า

ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 36-70 ปี และมีการศึกษาดำกว่าปริญญาตรี และมีระดับการศึกษาศาสนาต่ำกว่าชั้นมัธยมและมีรายได้มากและสมรสแล้ว มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนามากกว่า

ผู้ที่มีระดับการศึกษายสามัญสูง คือ ตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไปและเป็นข้าราชการและมีรายได้มาก มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนามากกว่า

ผู้ที่สมรสแล้วและมีรายได้มาก มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนามากกว่า

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบตัวแปร ทั้ง 8 ตัวแล้วปรากฏว่า เพศ ระดับการศึกษาศาสนาสามารถอธิบายความแตกต่างในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับความยึดมั่นผูกพันในศาสนาได้ดีกว่า อายุ ระดับการศึกษายสามัญ ระยะเวลาในการศึกษาศาสนา อาชีพ รายได้ และสถานภาพสมรส ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เพศและระดับการศึกษาศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้บุคคลหนึ่งๆ ในฐานะเป็นมุสลิม รู้สึกได้ว่า มีความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลาม หรือไม่เพียงใด และรองลงมา คือ อายุ และระดับการศึกษายสามัญ และรองลงมาอีกก็คือ ระยะเวลาในการศึกษาศาสนา อาชีพ รายได้ และสถานภาพสมรส

3. ในส่วนที่เกี่ยวกับความแปลกแยกทางการเมือง ปรากฏว่า มุสลิมในจังหวัดปัตตานีในภาพรวม มีความแปลกแยกทางการเมืองอยู่บ้าง แต่ไม่มากมากนัก ประเด็นที่น่าสนใจที่สุดมี 6 ประเด็น คือ ประเด็น (1) ข้าพเจ้ายอมรับการตัดสินใจของศาลไทยในกรณีที่มีมุสลิมเป็นจำเลย โดยไม่มีข้อคัดค้านใดๆ (Mean =3.03) (2) รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่คอร์รัปชัน ไม่เล่นพรรคเล่นพวก (Mean =3.12) (3) ข้าพเจ้าเห็นว่าทหารและตำรวจในพื้นที่เป็นผู้ที่ปฏิบัติงานตามอำนาจหน้าที่ของตนอย่างเคร่งครัด มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ข่มเหงรังแกประชาชน (Mean =3.16) (4) ข้าพเจ้าสามารถมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล (Mean =3.19) (5) ข้าพเจ้าคิดว่าศาลไทยในปัจจุบันนั้นดีแล้ว ไม่ควรที่จะมีศาลตัดสินคดีความสำหรับชาวไทยมุสลิมต่างหาก (Mean =3.25) และประเด็นที่ (6) ประชาชนมีความแปลกแยกสูงสุด คือ การเลือกตั้ง ส.ส.และ ส.ว. ในปัจจุบันมีความบริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่มีการซื้อสิทธิขายเสียง (Mean =3.46)

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติของผู้ตอบแบบสอบถามกับความแปลกแยกทางการเมือง ปรากฏว่า อาชีพ ระดับการศึกษายสามัญ สถานภาพสมรส ระยะเวลาที่อยู่ปัตตานี รายได้ อายุ ระดับการศึกษาศาสนา ที่สามารถอธิบายความแตกต่างในความแปลกแยกทางการเมือง

เมื่อเปรียบเทียบตัวแปรทั้ง 7 ตัวแล้ว ปรากฏว่าอาชีพ ระดับการศึกษายสามัญ และ สถานภาพสมรส สามารถอธิบายความแตกต่างในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับความแปลกแยกทางการเมืองได้ดีกว่า ระยะเวลาที่อยู่ปัตตานี รายได้ อายุ และระดับการศึกษาศาสนา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า อาชีพ และระดับการศึกษายสามัญ และ สถานภาพสมรส เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้บุคคลหนึ่ง

ในฐานะเป็นมุสลิม ในจังหวัดปัตตานี รู้สึกได้มีส่วนร่วมทางการเมืองของประเทศ รองลงมาคือ ระยะเวลาที่อยู่ปัตตานี และรายได้ รองลงมาอีก คือ อายุ และระดับการศึกษาสายศาสนา

4. ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างยึดมั่นผูกพันในศาสนากับความแปลกแยกทางการเมือง ปรากฏว่า ตัวแปรทั้งสองนั้นไม่มีความสัมพันธ์กัน จึงต้องปฏิเสธสมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยจะเห็นแล้วว่า ชาวมุสลิมในจังหวัดปัตตานีมีระดับความยึดมั่นผูกพันในศาสนาสูงพอสมควร และมีความแปลกแยกทางการเมืองอยู่บ้าง ซึ่งสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

5.2.1 ความยึดมั่นผูกพันในศาสนา

จากการวิจัยจะเห็นว่าชาวมุสลิมในจังหวัดปัตตานีมีความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามสูงพอสมควรซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึง การมีความเชื่อมั่นศรัทธาที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การประพฤติปฏิบัติได้อย่างจริงจังและจริงใจ จนเป็นวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม ดังที่ จรัญ มะลูลีม (2541:49) กล่าวว่า อิสลามไม่ใช่ความเชื่อแต่อย่างเดียวนั้นหากแต่เป็นวิถีทางของชีวิต อิสลามคือศาสนาของการกระทำ ความคิด และการพูดจาที่ถูกต้องซึ่งเกิดจากความรักในพระผู้เป็นเจ้า ความเมตตาปราณีต่อคนทั่วโลก และคุณภาพของมนุษย์ในสายตาพระผู้อภิบาล หลักสำคัญของศาสนาก็คือ สูตรที่ว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ มุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของพระองค์” ผู้ที่เป็นมุสลิมนั้นต้องเชื่อในสูตรนี้อย่างเต็มที่และกระทำสิ่งใดๆ ไปตามความเชื่อ

อับดุลลอฮ์ บินอับดุลอะซิซ อัล-อะชะรี (อ้างในนัศรุลลอฮ์ ต้อยยิบ, 2002:15) กล่าวว่า ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลาม หมายถึง การศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่ออัลลอฮ์ บรรดาอัครทูต บรรดาอัครทูต วันสุดท้าย การกำหนดความดีความชั่ว และรวมถึงสิ่งเร้นลับต่างๆ ทั้งหมดที่ถูกยืนยันเอาไว้ และหลักการศาสนา ตลอดจนถึงสิ่งต่างๆ ที่อิสสระฟูส-ศอและห์ (บรรดาชนยุคต้นๆ) ได้ยึดถือมา และรวมถึงการยอมแสดงความจำนนโดยสมบูรณ์ต่ออัลลอฮ์ ทั้งในคำบัญชาต่างๆ การตัดสินใจ การเชื่อฟังและการปฏิบัติตามท่านรอซูล (ซ.ล.) อีกด้วย

แมลาเนา ชัยยิด อิบดุลลา มาดูดี (อ้างในบรรจง บินกาซัน, 2541:75) กล่าวว่า อิสลาม คือ การยอมจำนนโดยสิ้นเชิงต่ออัลลอฮ์พระองค์เดียวและปฏิเสธที่จะยอมรับความคิด กฎหมายและคำสั่งใดๆ ที่ขัดกับทางนำที่ได้รับจากอัลลอฮ์

ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาสำหรับของมุสลิมนั้นอาจจะแบ่งเป็น 2 ระดับที่สัมพันธ์กัน คือ ในระดับจิตใจซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะทำความเข้าใจและตัดสินใจ และอีกระดับหนึ่งคือ ระดับของการปฏิบัติ ซึ่งสำหรับมุสลิมแล้วทั้ง 2 อย่างจะต้องสัมพันธ์กัน ดังนี้ คือ

- หลักการศรัทธา (รูกนอิมาน) คือ หลักการหรือบทบัญญัติที่มุสลิมทุกคนต้องยึดมั่นผูกพัน มี 6 ประการ ได้แก่ (1) การศรัทธาต่ออัลลอฮ์ (2) การศรัทธาต่อมาลาอิกะฮ์ (3) การศรัทธาต่อบรรดานบีและรอซูลของอัลลอฮ์ (4) การศรัทธาต่อบรรดาคัมภีร์ของอัลลอฮ์ (5) การศรัทธาต่อวันอาสานของโลก (6) การศรัทธาต่อกำหนดสภาวะการณ
- หลักการปฏิบัติหรือหลักการอิสลาม (รูกนอิสลาม) คือ หลักการหรือบทบัญญัติที่มุสลิมทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม มี 5 ประการ ได้แก่ (1) การปฏิญาณว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่จะต้องเคารพสักการะโดยแท้จริงนอกจากอัลลอฮ์ และมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของพระองค์” (2) การละหมาด (3) การถือศีลอด (4) การจ่ายซะกาต (5) การทำฮัจญ์

อย่างไรก็ตามความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามสำหรับมุสลิมนั้นมีการขึ้นหรือลงตามกาลเทศะ กล่าวคืออาจมีระดับมากน้อยได้ แล้วแต่สถานะของคนในขณะใดขณะหนึ่ง ในระดับจิตใจหรือเจตนานั้นสำหรับมุสลิมจะให้การขึ้นหรือลงไม่ได้เลย เพราะผลของมันคือการที่จะยังสภาพเป็นมุสลิมอยู่ได้หรือไม่นั่นเอง เช่นการปฏิเสธการละหมาดหรือการเจตนาละทิ้งการละหมาด เป็นต้น แต่ในระดับของการปฏิบัตินั้นสามารถยืดหยุ่นได้ตามความสามารถของตัวผู้ปฏิบัติ และกาลเทศะ ดังนั้นในศาสนาอิสลามจึงมีข้อปฏิบัติที่สามารถยืดหยุ่นได้มากมาย

จากผลการวิจัย จะเห็นได้ว่าในเรื่องที่เป็นข้อบังคับพื้นฐานในเรื่องของการปฏิบัตินั้น จะมีค่าเฉลี่ยสูงมาก ไม่ว่าจะเป็นการละหมาดวันละ 5 เวลา การถือศีลอด การรำลึกถึงอัลลอฮ์และการบริจาคทาน เป็นต้น และสำหรับประเด็นอื่นๆ ซึ่งเป็นประเด็นที่ยืดหยุ่นได้ตามกาลเทศะนั้น ค่าเฉลี่ยก็จะลดหลั่นกันลงไป (พิจารณาตาราง 2)

จากข้อสรุปที่ได้จากการวิจัยซึ่งบ่งชี้ให้เห็นว่า เพศและระดับการศึกษาศาสนา เป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้มุสลิมมีความยึดมั่นผูกพันต่อศาสนา หรือไม่เพียงใดนั้น สะท้อนให้เห็นภาพความเป็นจริงได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ

ในกรณีของเพศนั้นได้ให้ภาพความเป็นจริงทางสังคมที่ว่าในสังคมมุสลิมในภาคใต้นั้นยังให้คุณค่าระหว่างชายหญิงแตกต่างกัน คือ ให้คุณค่าและโอกาสทางสังคมกับเพศชายมากกว่า ซึ่งเหมือนสังคมไทยโดยภาพรวมซึ่งอาจจะเป็นประเพณีหรือค่านิยมเท่านั้น หากพิจารณาในรอบของศาสนานั้นจะเห็นว่าการให้คุณค่าระหว่างชายและหญิงนั้นเท่าเทียมกันในศาสนาอิสลาม ในฐานะตัวแทนของพระเจ้าแต่สำหรับโอกาสนั้นจะแตกต่างกันตามบทบาทที่กำหนดโดยเพศ กล่าวคือบทบาทของเพศหญิงและชายนั้นแตกต่างกันตามสรีระและบทบัญญัติของศาสนาเพื่อว่ามนุษย์จะ

สามารถทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ไม่อาจจะสรุปได้อย่างแจ่มชัดลงไปว่าเพศเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อระดับของความยึดมั่นในเมื่อระดับความยึดมั่นของชายและหญิงนั้นถูกกำหนดโดยบทบาทที่ต่างกัน ดังเช่น การไปละหมาดร่วมกันที่มัสยิด (ตามตาราง 4)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาเชื่อมโยงในเรื่องของประเพณีหรือค่านิยม อาจจะมองว่า มุสลิมในจังหวัดปัตตานีหรือสังคมปัตตานีเปิดโอกาสให้เพศชายนั้นเข้าถึงองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การมีความยึดมั่นผูกพันมากกว่า สิ่งนี้อาจจะเป็นไปได้ ซึ่งต้องศึกษาในเชิงลึกต่อไป

ในส่วนของระดับการศึกษานั้นสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจน อันเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่า การศึกษาหาความรู้เป็นข้อบังคับมุสลิมทุกคนไม่ว่าจะด้านใดก็ตาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาหาความรู้ในเรื่องของศาสนาที่จะทำให้ตนเองนั้นเป็นมุสลิมที่สามารถมีความรู้ความเข้าใจศาสนาอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้การยึดมั่นผูกพันต่อศาสนานั้นคงยิ่งขึ้น และจะทำให้เกิดความรักศรัทธาและความมุ่งมั่นที่จะรับใช้อิสลามมากขึ้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

อบู อูมามะฮฺ อัล-บาอิลีย รอฎียัลลอฮูอันฮู ได้เล่าว่า ท่านท่านนบี (ซ.ล.) ได้กล่าวว่า “ความประเสริฐของผู้รู้ที่มีเหนือผู้เคร่งครัดในเรื่องอียาดะฮ์ (ของผู้ที่ไม่มีความรู้) นั้น เปรียบดังความประเสริฐของฉันที่มีเหนือคนที่ด้อยที่สุดในหมู่พวกท่าน แล้วท่านนบี (ซ.ล.) ได้กล่าวว่า แท้จริงอัลลอฮฺ บรรดาอัครทูตของพระองค์ ชาวฟ้าทั้งหลายและชาวดิน จนกระทั่งถึงมดที่อยู่ใต้อาณานิคม ต่างก็แซ่สรวงสดุดีบรรดาครูผู้สอนคุณความดีแก่มนุษย์” (หะดีษนี้รายงานโดย อัล-ติรมิซียฺ) ท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) ให้ความสำคัญและกระตือรือร้นเป็นอย่างยิ่งต่อการที่จะอบรมสั่งสอนและให้การศึกษาแก่บรรดามุสลิมเมื่อใดก็ตามที่มีโอกาสจะให้มุสลิมได้ศึกษาเรียนรู้ในด้านการเขียนท่านก็จะไม่ได้ปล่อยให้โอกาสนั้นผ่านพ้นไป ดังที่เราได้ทราบจากโอกาสที่สำคัญครั้งหนึ่ง คือ ในช่วงที่เกิดสงครามบักดร์ โดยมีเชลยศึกชาวกรูโยซ บางคนมีความสามารถและมีความรู้ทางด้านการเขียนท่านจึงได้กำหนดเงื่อนไขว่าเชลยศึกแต่ละคนจะได้รับการปล่อยตัวไป หากเขาสามารถสอนให้มุสลิม 10 คนรู้จักการเขียน (อนัส แสงอารี, 2541:34-35)

นั่นคือการให้ความสำคัญของท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) ต่อวิชาความรู้และการกระตุ้นให้บรรดาต่อฮาบะฮ์ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา จนถึงขนาดว่าได้กำหนดให้การแสวงหาวิชาความรู้เป็นหน้าที่จำเป็น สำหรับมุสลิมทุกๆ คน (อนัส แสงอารี, 2541:35)

“การแสวงหาวิชาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นเหนือมุสลิมทุกคน” มีทัศนะและคำกล่าวที่แตกต่างกันออกไปมากมายเกี่ยวกับวิชา ความรู้ แต่สิ่งที่บรรดานักวิชาการอิสลามมากมายต่างมีความเห็นร่วมกันอย่างเป็นเอกฉันท์ ก็คือข้อที่ว่า วิชาความรู้ที่มุสลิมจำเป็นจะต้องศึกษานั้นได้แก่ ความรู้ที่มีความจำเป็นในเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจตามคำสอนของอิสลาม หรือในเรื่องของการดำเนินชีวิตทางโลก ซึ่งเราอาจจะจำแนกออกมาให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยย่อๆ ดังนี้ (อนัส แสงอารี, 2541:36-37)

1. ความรู้ที่ทำให้มุสลิมได้รู้และเข้าใจเกี่ยวกับอะกิดะฮ์ (ความเชื่อ) อย่างถูกต้องปลอดจากการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ และความเชื่อมหายต่างๆ
2. ความรู้ที่ทำให้การประกอบบิดอะฮ์ต่ออัลลอฮ์ของมุสลิมเป็นไปอย่างถูกต้อง
3. ความรู้ที่จะนำมาสู่การจัดเกลาจิตใจและอบรมบ่มนิสัยของมุสลิม
4. ความรู้ที่กระชับพฤติกรรมของมุสลิมให้มีความมั่นคง ทั้งต่อตัวเอง ครอบครัว และผู้คนทั่วไป ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นผู้ปกครอง หรือผู้ที่ถูกปกครอง เป็นมุสลิมหรืออื่นจากมุสลิมได้ รู้จักสิ่งที่หะลาล (อนุมัติ) และหะรอม (ต้องห้าม) สิ่งที่เป็นวาฮิบ (หน้าที่จำเป็น) และที่ไม่วาฮิบ สิ่งที่ดีควรและสิ่งที่ไม่ควร

5.2.2 ความแปลกแยกทางการเมือง

จากผลการวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ชาวมุสลิมในจังหวัดปัตตานีไม่ได้มีความแปลกแยกมากมายนัก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมในการมีส่วนร่วมทางการเมืองพอสมควร อาจกล่าวได้ว่าชาวมุสลิมในจังหวัดปัตตานีนั้น มีความรู้ลึกเป็นส่วนหนึ่งของระบอบการเมืองเช่นเดียวกับคนไทยในพื้นที่อื่นๆ พิจารณาได้จากค่าเฉลี่ยในแต่ละประเด็นตามตาราง 15 และจากค่าเฉลี่ยรวมความแปลกแยกซึ่งน้อยกว่าเกณฑ์ที่ตั้งไว้คือ 108 ไป 15.15 อย่างไรก็ดีตาม จากผลการวิจัยพบว่าประเด็นที่ชาวปัตตานีมีความแปลกแยกทางการเมือง ได้แก่ ประเด็น (1) ข้าพเจ้ายอมรับการตัดสินใจของศาลไทยในกรณีที่มีมุสลิมเป็นจำเลย โดยไม่มีข้อกีดกันใดๆ (Mean=3.03) (2) รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่คอร์รัปชัน ไม่เล่นพรรคเล่นพวก (Mean=3.12) (3) ข้าพเจ้าเห็นว่าทหารและตำรวจในพื้นที่เป็นผู้ที่ปฏิบัติงานตามอำนาจหน้าที่ของตนอย่างเคร่งครัด มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ข่มเหงรังแกประชาชน (Mean=3.16) (4) ข้าพเจ้าสามารถมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล (Mean=3.19) (5) ข้าพเจ้าคิดว่าศาลไทยในปัจจุบันนั้นดีแล้ว ไม่ควรที่จะมีศาลตัดสินคดีความสำหรับชาวไทยมุสลิมต่างหาก (Mean=3.25) และประเด็นที่ (6) ประชาชนมีความแปลกแยกสูงสุดคือ การเลือกตั้ง ส.ส.และ ส.ว. ในปัจจุบันมีความบริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่มีการซื้อสิทธิขายเสียง (Mean=3.46) จะเห็นว่าประเด็นดังกล่าวข้างต้นตรงกับสภาพการณ์จริงในปัจจุบันพอสมควร

และจากการวิจัยจะเห็นว่า ค่าเฉลี่ยในประเด็นที่ 1 คือ “ข้าพเจ้ามีความตั้งใจจริงในการไปเลือกตั้ง ส.ส. และ ส.ว. โดยมีเห็นแก่สิ่งใด เพราะถือว่าเสียงของข้าพเจ้าก็สำคัญ” มีค่าต่ำสุด ในขณะที่ค่าเฉลี่ยในประเด็นที่ 3 คือ “การเลือกตั้ง ส.ส.และ ส.ว. ในปัจจุบันมีความบริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่มีการซื้อสิทธิขายเสียง” มีค่าสูงสุด แสดงว่าผู้ตอบแบบสอบถามรู้สึกมีอำนาจหรือเห็นว่าตนเองมีความสำคัญต่อการได้มาซึ่ง ส.ส. และ ส.ว. แต่ในขณะเดียวกันก็มีแนวโน้มที่จะเห็นว่า การเลือกตั้ง

หรือการได้มาซึ่ง ส.ส.และส.ว. ไม่มีความบริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่อาจให้ความเชื่อมั่นหรือมั่นใจในวิธีการนี้ได้ว่าเป็นวิธีการที่ดี

จากข้อสรุปที่ได้จากการวิจัยซึ่งชี้บ่งให้เห็นว่าอาชีพ ระดับการศึกษาสายสามัญและสถานภาพสมรส เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้บุคคลคนหนึ่ง มีความแปลกแยกทางการเมืองหรือไม่เพียงใด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริงในระดับหนึ่ง กล่าวคือ

อาชีพ ให้ภาพความเป็นจริงได้ดีที่สุด เพราะจากผลการวิจัยจะเห็นว่านักศึกษามีความแปลกแยกมากที่สุด รองลงมาคือผู้เป็นเกษตรกรหรืออาชีพรับจ้างทั่วไป และผู้ที่มีธุรกิจส่วนตัวหรือลูกจ้างเอกชน และสุดท้ายคือข้าราชการ จะเห็นได้ว่า อาชีพนั้นเป็นที่มาของผลประโยชน์ อำนาจ หากระบบการเมืองนั้นสามารถสนับสนุนให้มีสิ่งเหล่านี้ ความแปลกแยกก็จะลดลง อย่างไรก็ตามนักศึกษาซึ่งมีความแปลกแยกทางการเมืองมากที่สุดก็อาจจะเป็นพลังของคนรุ่นใหม่ที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้และการตระหนักถึงปัญหาซึ่งตามสภาพความเป็นจริงของสังคม ซึ่งนับเป็นสัญญาณที่ดีที่ชี้ว่า คนรุ่นใหม่มีความกระตือรือร้นในทางการเมืองมากขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นอนาคตของระบบการเมืองไทย

ระดับการศึกษาสายสามัญ ให้ภาพความเป็นจริงได้ดีเช่นกัน เพราะระบบการศึกษานั้นทำให้คนได้เรียนรู้และเข้าใจในระบบการเมือง รวมทั้งสามารถเปรียบเทียบถึงข้อเด่นข้อด้อยของระบบด้วยเช่นกัน

สถานภาพสมรส ให้ภาพความเป็นจริงได้ดีอีกตัวแปรหนึ่ง นั้นเป็นเพราะการสมรสนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชีวิต และชีวิตภายหลังจากสมรสแล้วก็จะยังผูกพันอยู่กับระบบการเมืองมากขึ้นตามลำดับอันเนื่องจากการกิจต่างๆ ที่ต้องรับผิดชอบนั่นเอง

5.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความยึดมั่นในศาสนากับความแปลกแยกทางการเมือง

จากการศึกษาพบว่า ความยึดมั่นผูกพันในศาสนานั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์กับความแปลกแยกทางการเมืองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากว่า ศาสนาอิสลามนั้นไม่ได้เป็นศาสนาที่ทำให้ผู้นับถือนั้นเกิดความแตกต่างจนแตกแยก แต่เป็นแนวทางที่ทำให้มุสลิมแตกต่างแต่ไม่แตกแยกกับมนุษย์หรือกับระบบใดๆ ก็ตาม ทั้งนี้ระบบนั้นๆ จะต้องไม่ส่งผลในรูปแบบของการกดขี่ข่มเหง กีดกัน หรือ ครอบงำแบบเบ็ดเสร็จ เช่นเดียวกันศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นอย่างมาก ดังนี้

1. เจตนารมณ์พื้นฐานแห่งการถูกสร้างของมนุษย์นั้นก็เพื่อให้มนุษย์มาแสดงบทบาทของตนเองต่อการเป็นตัวแทนของพระเจ้าและบทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทที่ยิ่งใหญ่และล้ำค่ายิ่ง ดังนั้นบทบาทแห่งการเป็นตัวแทนพึงต้องสถิตย์อยู่ในจิตวิญญาณของมนุษย์ และเช่นนั้นภาระของมนุษย์

ประการหลักก็คือ การเป็นตัวแทนของพระเจ้า ดังนั้น จิตสำนึกแห่งการเป็นตัวแทนของมนุษย์ย่อมต้องถูกควบคุมโดยการเคลื่อนไหวว้ระร่างกายบนพื้นฐานภาพพจน์และบุคลิกภาพแห่งพระผู้เป็นเจ้า เป็นบุคลิกภาพที่เลอเลิศเหนือบุคลิกภาพอื่นทั้งมวล ดังนั้นจึงไม่หยาบคายคุณลักษณะ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ที่ส่งผลให้มนุษย์ทำลายบทบาทตนเองหรือประกอบการชั่วหรือส่งเสริมความชั่วซึ่งจะทำให้หลุดพ้นไปจากบทบาทที่ยิ่งใหญ่อันได้รับมอบหมายจากพระเจ้า และกลายเป็นผู้หลงทาง (มูรีด ทิมะเสน, 2541:13-16) และนี่คือแนวความคิดที่มุสลิมทุกคนตระหนักถึงบทบาทของตน ซึ่งนอกจากการศรัทธาแล้วมุสลิมจะต้องปรับปรุงพฤติกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับพฤติกรรมที่พระเจ้กำหนดไว้ และผู้ใดที่เดินสวนทางกับบทบาทอันนี้เสมือนกับได้ละทิ้งเกียรติ ความมีศักดิ์ศรีของตนเอง

อนึ่งมุสลิมผู้ประกอบคุณธรรม คือ ผู้รับภาระเป็นตัวแทนสืบช่วงอุดมการณ์แห่งพระผู้เป็นเจ้าบนหน้าแผ่นดินนั่นเอง และการเป็นตัวแทนสืบทอดบนหน้าแผ่นดินนี้ ไม่ได้หมายถึง การมีอำนาจ มีอิทธิพล มีทรัพย์สินจำนวนมาก หรือเป็นผู้ที่แข็งแกร่งเอาชนะกลุ่มชนอื่น แต่หมายถึงการที่มุสลิมปรับปรุงการดำเนินชีวิตของตน พินิจและสถาปนาระบอบมุสลิมให้เกิดขึ้นบนหน้าแผ่นดินนี้ตามแนวทางที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้สำหรับมนุษยชาติ

การได้รับการยกย่องให้เป็น “คอลีฟะฮ์” (การเป็นตัวแทน) คือพระองค์ทรงให้เกียรติแก่มนุษย์ อันที่จริง “ตัวแทนสืบทอดบนหน้าแผ่นดิน” นี้ ต้องคงไว้ซึ่งความสามารถที่จะฟื้นฟู ทำนุบำรุง และสถาปนาระบอบอิสลามหาใช่เป็นผู้บ่อนทำลายและสร้างความหายนะ (บนหน้าแผ่นดิน) และการทรงไว้ซึ่งความสามารถนี้เอง จำต้องสร้างคุณธรรมและความสงบสุข หาใช่เป็นผู้ก่อความชั่วกรรม ก่อความไม่สงบ ก่อความรุนแรง (จลาจล) และการคงไว้ซึ่งความสามารถต่อการยกระดับปฏิรูปจิตใจของมนุษย์และสถาปนาระบอบระเบียบให้แก่สมาชิกในสังคม การสืบทอดเจตนารมณ์บนหน้าแผ่นดินนี้ คือสิ่งที่พระเจ้าทรงสัญญาไว้กับผู้ศรัทธาและประกอบคุณธรรมทั้งหลายเถกเช่นบรรพบุรุษชนรุ่นก่อน เพื่อให้เขาสถาปนาแนวทางซึ่งพระองค์ทรงปรารถนา และเป็นต้นแบบให้ผู้คนดำเนินรอยตามแนวทางอย่างสมบูรณ์มั่นคง (มูรีด ทิมะเสน, 2541 : 18 – 19)

นี่คือบทบาทของมุสลิม ครอบครัวมุสลิม และสังคมมุสลิม ไม่ว่าจะเกิดที่ใด หรืออยู่ในสังคมใด ระบอบใด

จากข้างต้นจะเห็นว่าการแสดงบทบาทของมุสลิมนั้นมีที่มาที่ไป และแทบเป็นไปไม่ได้ที่จะให้มุสลิมละทิ้งบทบาทที่ได้รับ

2. จากอัลกุรอาน อัลลอฮ์ ตรัสแก่ท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) เพื่อชี้ขาดตัดสินข้อขัดแย้งระหว่างบรรดาผู้ศรัทธากับผู้ที่ปฏิเสธ อีกทั้งเป็นการตอบโต้ต่อพวกปฏิเสธว่า “สำหรับพวกท่านก็คือศาสนาของพวกท่าน และสำหรับฉันก็คือศาสนาของฉัน” (บทอัลกาฟิรูน โองการที่6)

จะเห็นได้ว่ามุสลิมถูกทำให้แตกต่างในเรื่องของการเคารพภักดีพระเจ้า เพราะมุสลิมรู้ว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดกฎสถานะแก่ผู้ที่เคารพภักดีสิ่งอื่น และมุสลิมไม่ได้ถูกใช้ให้ต่อสู้เพื่อบังคับผู้อื่นในเรื่องของศาสนา เอ็ม เอ็ม กูเรชี (อ้างในบรรจง บินกาซัน, 2535:7 – 8) กล่าวว่า ยกเว้นในกรณีที่ถูกมุสลิมถูกปองร้าย กดขี่ข่มเหง เช่นฆ่า หรือถูกจำกัดสิทธิในการเข้ารับศาสนา ปฏิบัติหรือเผยแพร่สั่งสอนศาสนา

จะเห็นได้ว่า จากหลักฐานนี้ สามารถยืนยันได้ว่ามุสลิมนั้นอยู่ร่วมกับศาสนิกอื่นด้วยกับการให้เกียรติซึ่งกันและกันได้

3. อัลลอฮ ทรงตรัสว่า “และพวกเขาก็จะยึดสายเชือกของอัลลอฮ โดยพร้อมเพรียงกัน”

ท่านนบีได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ศรัทธากับผู้ศรัทธานั้น เสมือนกับอาคารที่ส่วนหนึ่งต้องยึดส่วนหนึ่งเอาไว้” และ “มือของอัลลอฮอยู่ร่วมกับญะมาอะฮ์”

จากดังกล่าว ยูซุฟ อัล-กีรอฎอวีย์ (อ้างในอัล-อัก, 2000:93) กล่าวว่า ใครที่แยกตัวออกไปเท่ากับแยกตัวไปสู่ไฟนรก ชัยฆอนจะอยู่กับคนที่อยู่ตามลำพัง เมื่อมีสองคน มันจะเริ่มออกห่าง ดังนี้เองที่ท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) ได้สอนเราไว้

จะเห็นได้ว่าความเป็นพี่เป็นน้องกันของมุสลิมนั้น เป็นกรอบกำแพงใหญ่ที่คอยปกป้องรักษาดูแลมุสลิมทุกคนในโลก

ท่านนบีมุฮัมมัด(ซ.ล.) กล่าวว่า “แท้จริงในบรรดาบ่าวของอัลลอฮนั้นในวันกียามะฮ์ มีคนพวกหนึ่งที่พวกเขาไม่ได้เป็นนบี และวีรชนผู้เสียชีวิตในหนทางของอัลลอฮแต่บรรดานบีและเหล่าผู้เสียชีวิตในหนทางของอัลลอฮ ต่างอิจฉาพวกเขา เนื่องจากฐานะของพวกเขาที่ใกล้ชิดกับอัลลอฮ พวกเขาถามว่า : โอ้รอซูลุลลอฮ โปรดบอกเราซิว่า พวกเขาคือใคร ? ท่านตอบว่า พวกเขาคือกลุ่มคนที่รักกันด้วยความเมตตาของอัลลอฮ โดยที่พวกเขาไม่ได้เป็นเครือญาติกัน และไม่มีทรัพย์สินที่จะมีผลประโยชน์ระหว่างกัน ขอสาบานด้วยอัลลอฮ แท้จริงใบหน้าของพวกเขานั้นมีรัศมี และแท้จริงพวกเขายู่บนรัศมี พวกเขาจะไม่กลัวในขณะที่ผู้คนทั้งหลายกลัว และไม่โศกเศร้าในขณะที่ผู้คนทั่วไปโศกเศร้า” รายงานโดยอบูดาอูด (อนัส แสงอารี, 2544 :85)

จากดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ผู้ที่เป็นมุสลิม ครอบครัวมุสลิม สังคมมุสลิมไม่ได้รู้สึกโดดเดี่ยวแปลกแยกในสังคมโลก แม้จะเป็นจำนวนมากหรือน้อยของพื้นที่ใดหรือระบอบการเมืองใดก็ตาม มัจญิดี อัล-ฮิลาลีย์ (อ้างในอนัส แสงอารี, 2544:86) กล่าวว่า การกิจสำคัญของสิ่งแวดล้อม (ญะมาอะฮ์) นี้ไม่ว่าจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กเพียงไรก็ตาม ก็คือจะต้องดูแลเอาใจใส่กันและกัน

4. สมเกียรติ วันทนะ (2544) กล่าวว่า เมื่อใดก็ตามที่มีการพูดถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตย แนวคิดบางประการจะต้องได้รับการกล่าวถึงเป็นพิเศษในฐานะที่มีส่วนเกี่ยวพันหรือเป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตย แนวคิดเหล่านี้เชื่อว่ามีค่ามากที่สุด และเป็นแนวคิดขั้นพื้นฐานที่สุด คือ

(1) อำนาจอธิปไตยของประชาชน (popular sovereignty) (2) สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของปัจเจกบุคคล (individuals rights, liberty, and equality) (3) ฉันทานุมัติ (consent) (4) การเป็นตัวแทน (representation) (5) การปกครองโดยเสียงส่วนใหญ่ (majority rule) (6) รัฐบาลที่เปิดเผยและตรวจสอบได้ (open and accountable government) (7) สาธารณประโยชน์ (public interest)

หัวใจของประชาธิปไตย คือ อำนาจอธิปไตยคือคนในแผ่นดินเป็นของประชาชน แนวคิดนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ปรากฏทั้งในรากศัพท์กรีก โบราณ (demos + kratos ; ประชาชน + อำนาจ/การปกครอง) และในสุนทรพจน์ที่เกิดดิสเบอร์ก ค.ศ. 1864 ของประชาธิปไตยคือนั่น (government of the people, by the people, and for the people) ด้วยเหตุนี้ ไม่ว่าเราจะมีความคิดเห็นแตกต่างกันขนาดไหน ในเรื่องที่ว่าใครคือ “ประชาชน” ก็ตาม แต่สิ่งที่จะต้องยอมรับร่วมกันก่อนก็คือ ความคิดหรือความเชื่อที่ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนนี้คือหัวใจของสิ่งที่เรียกว่าประชาธิปไตย (สมเกียรติ วันทนะ, 2544)

จากดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นไม่ได้เป็นระบอบที่แบ่งแยกประชาชนออกจากกันในทางกลับกันประชาธิปไตยกลับเป็นระบอบที่ปรองดอง ประณีประนอม และยอมรับในความแตกต่างอย่างใจกว้างนั่นเอง ชาวไทยมุสลิมต่างก็ตระหนักว่าตนเองก็คือประชาชน เป็นชาวไทยเช่นกัน ดังที่ Ira de Raid (อ้างในโชติ ถาวร, 2543:149) ได้กล่าวไว้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดสังคมมวลชน (Mass Society) ว่า ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในสังคมนั้นๆ ซึ่งแยกออกเป็น 7 ประการ คือ

1. ความเท่าเทียมกันของเผ่าพันธุ์ (Ethnic Equality) คือการที่สังคมยอมรับความสามารถของบุคคลในสังคมนั้นๆ โดยปราศจากอคติด้านเชื้อชาติหรือถิ่นกำเนิด
2. ระบบสังคมเปิดโอกาสให้ทุกคนชนชั้น (Open Class Society) คือการที่สมาชิกทุกคนในสังคมมีโอกาสเท่าเทียมกันในการแสวงหาประโยชน์ โดยไม่มีการกำหนดมาตรการกีดกัน ป้องกันบุคคล หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในการแสวงหาอาชีพที่เหมาะสม เลื่อนฐานะทางสังคมได้ตามความสามารถ
3. มีระบบการแข่งขันกันอย่างเสรีและยุติธรรม (Fair Competition) คือการที่ระบบสังคมมีมาตรการป้องกันการที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในสังคมจะใช้อิทธิพลกดขี่ และครอบงำกลุ่มอื่นๆ เพื่อเลื่อนชั้นกลุ่มของตนให้สูงขึ้นและผูกขาดอำนาจไว้กลุ่มเดียว
4. มีระบบการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจในสังคม (Checks and Balances) คือการที่ระบบสังคมมีมาตรการป้องกันการที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในสังคมจะใช้
5. มีการให้การศึกษาอย่างกว้างขวางและทั่วถึง (Universal Literacy) คือการที่ระบบสังคมเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมทุกส่วนมีสิทธิที่จะแสวงหาความรู้ และศึกษาได้เสรีโดยไม่มี

ระเบียบจำกัด นอกจากนี้ยังมีการแพร่กระจายของสถาบันที่ให้การศึกษแก่ประชาชนอย่างครอบคลุมและทั่วถึง

6. มีระบบการติดต่อสื่อสารที่เป็นอิสระ (Free Communication) คือการที่ระบบสังคมมีช่องทางหลากหลายในการติดต่อสื่อสารระหว่างคนหรือกลุ่มคนจำนวนมาก และไม่มีกำกับการใช้เส้นทางเหล่านี้ เปิดโอกาสให้คนในสังคมรับทราบข่าวสาร ติดต่อกันสร้างความเข้าใจในกลุ่มอื่นๆ ได้ดีขึ้น
7. ความเชื่อพื้นฐานในเรื่องความแตกต่าง (Principle of Difference) คือการที่ประชากรในสังคมรับรู้ถึงความแตกต่างที่อยู่ในสังคม แต่เห็นว่าความแตกต่างดังกล่าวไม่ทำให้คนในสังคมมีสิทธิพื้นฐานที่ได้รับจากสังคมที่แตกต่างกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้น โชติ ถาวร (2543:150) สรุปว่า สังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะที่เป็นสังคมแบบบูรณาการ หรือสังคมมวลชน คือ เป็นสังคมที่คนในสังคมมีความรู้สึกร่วมในชุมชน ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นศาสนา เคารพในความแตกต่างทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์

7. รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน (คณะกรรมการการประชาสัมพันธ์ สภาร่างรัฐธรรมนูญ, 2540:163) ซึ่งมีแนวคิดว่าการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแท้จริงโดยการทำให้สิทธิเสรีภาพขั้นมูลฐานของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ได้ในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จำเป็นและสำคัญที่สุดในการนำไปสู่ความสำเร็จในการปฏิรูปทางการเมืองของสังคมไทย เพราะการมีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ในความรู้สึกลึกและวิถีชีวิตตามปกติของประชาชนคนไทย ย่อมเป็นสิ่งที่จูงใจกระตุ้นเตือนให้ทุกคนมีความตระหนักในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่จะไม่ยอมสยบให้กับการใช้อำนาจรัฐที่เกินเลยหรือไม่ชอบธรรมด้วยประการใดๆ

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นทำให้มีหมวดที่ 3 ในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ซึ่งเป็นหมวดที่ระบุถึงสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทยซึ่งตรงกับความต้องการของมุสลิมทั้งหลาย

และจากรัฐธรรมนูญในหมวดที่ 4 ซึ่งเป็นหมวดที่ระบุถึงหน้าที่ของชนชาวไทย ยังเป็นการเปิดโอกาสเชิงบังคับให้มุสลิมเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง เช่น มาตรา 68 ระบุว่า “บุคคลมีหน้าที่ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง บุคคลซึ่งไม่ไปเลือกตั้งโดยไม่แจ้งเหตุอันสมควรที่ทำให้ไม่อาจไปเลือกตั้งได้ย่อมเสียสิทธิตามที่กฎหมายบัญญัติ”

8. จากผลการวิจัย ประเด็นที่ 1 2 4 5 11 15 18 26 และ 31 ตามตาราง 4.17 4.18 4.20 4.21 4.27 4.31 4.26 4.31 ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้สิทธิเลือกตั้ง การเข้าใจบทบาทของนักการเมือง ระบอบการเมือง รัฐบาล การทำงานของเจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจ การให้ความร่วมมือกับทหาร ตำรวจและข้าราชการในพื้นที่ การปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ไม่

ได้แปลกแยกแม้จะจำแนกตามตัวแปรที่ต่างกันก็ตาม ซึ่งน่าจะสะท้อนให้ภาพรวมในพื้นที่ได้ดีพอสมควร

จากข้ออภิปรายความสัมพันธ์ระหว่างความยึดมั่นผูกพันในศาสนากับความแปลกแยกทางการเมือง ซึ่งต้องการชี้ให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิมที่ผูกพันอยู่กับศาสนาอิสลามนั้นไม่ได้ส่งผลให้เกิดความแปลกแยกทางการเมืองด้วยเหตุผลหลายประการดังกล่าวข้างต้น จึงสรุปได้ว่า การที่ตัวแปรเรื่องความยึดมั่นผูกพันในศาสนาไม่มีความสัมพันธ์กับความแปลกแยกทางการเมืองนั้นไม่ได้เป็นเรื่องแปลกเลย

5.3 ปัญหาที่พบในการทำวิจัย

1. ถึงแม้ว่าแบบสอบถามเรื่องความยึดมั่นผูกพันในศาสนาและความแปลกแยกทางการเมืองจะมีความเชื่อมั่นสูง (สังเกตได้จากค่า Alpha ในภาคผนวก) แต่สำหรับคำถามที่เป็นดัชนีชี้วัดความยึดมั่นผูกพันในศาสนานั้นเป็นการยากมากที่จะให้ครอบคลุมและสามารถวัดได้อย่างแท้จริง อันเนื่องจากบทบาทของมุสลิมแต่ละบุคคลนั้นแตกต่างกัน ดังนั้นทำให้การวัดระดับความยึดมั่นของแต่ละบุคคลนั้นต่างกันด้วย อาจจะไม่สามารถบอกได้ว่าบุคคลใดมีความยึดมั่นผูกพันในศาสนามากกว่ากัน
2. ในกรณีของการตอบแบบสอบถามในเรื่องความยึดมั่นนั้นบางคนอาจจะตอบว่าปฏิบัติตามศาสนกิจเป็นประจำซึ่งจะทำให้คะแนนที่ได้สูง เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าประเด็นคำถามนั้นบ่งบอกถึงหน้าที่ของมุสลิมที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้านั่นเอง ดังนั้นการตอบแบบสอบถามในเรื่องเหล่านี้จึงต้องระวังเรื่องคำพูดและมารยาททางสังคมอย่างมาก เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด
3. การตั้งคำถามในประเด็นที่เกี่ยวกับความเชื่อมั่นนั้นไม่สามารถทำได้เด็ดขาดอันเนื่องมาจากว่าหากผู้ตอบแบบสอบถามนั้นมีคำตอบในลักษณะไม่เห็นด้วยหรือไม่แน่ใจหรือแม้แต่ จะเห็นด้วยแต่ไม่เต็มทีนัก ก็อาจจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากการเป็นมุสลิม และผู้วิจัยอาจจะไม่สามารถตั้งคำถามเหล่านี้กับมุสลิมได้เพราะอาจเป็นตัวการทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นจากการเป็นมุสลิมหรือเกิดการความสั่นคลอนทางความเชื่อมั่น ผู้วิจัยจึงไม่ตั้งคำถามในประเด็นเหล่านี้แต่หันไปตั้งคำถามในประเด็นที่เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตนแทน

5.4 ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. สำหรับการทําวิจัยครั้งต่อไปนั้น ควรศึกษาลงลึกถึงประเด็นต่างๆ ของความแปลกแยกซึ่งอาจจะเป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ หรืออาจเลือกพื้นที่ที่เฉพาะเจาะจง หรือศึกษาทางด้านอื่นๆ ที่แตกต่างออกไป นอกจากนั้น ควรขยายขอบเขตของประชากรที่ทำการศึกษาให้ครอบคลุมถึงศาสนิกชนอื่นๆ ในพื้นที่ด้วย กล่าวคือ อาจทำการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบซึ่งจะให้ภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นและจะเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการ รวมถึงให้ประโยชน์ต่อภาครัฐอย่างมากมาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในพื้นที่
2. สำหรับหน่วยงานของรัฐที่กำหนดนโยบายและดำเนินการอยู่ในพื้นที่นั้น ควรยึดแนวนโยบายที่เน้นให้ความสำคัญกับคนในเชิงวัฒนธรรมบนพื้นฐานการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม กล่าวคือ ให้ผู้ที่เป็นมุสลิม สามารถอยู่อย่างมุสลิมได้ในสังคมมุสลิม สังคมไทย สังคมโลก ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันต่อไป นอกจากนั้น ควรให้ความสำคัญและสนับสนุนให้เกิดชุมชนมุสลิมเข้มแข็งอย่างเป็นรูปธรรมบนพื้นฐานของหลักวิชาการและพลังร่วมของประชาชนและภาครัฐ เพราะนี่คือ การสร้างความมั่นคงของชาติที่ยั่งยืน และเป็นการพัฒนาประเทศชาติอย่างแท้จริง